

Ryszard Kapuściński

Egy riporter önarcképe

II.

Ez is igaz Nowa Hutáról – ez volt a szöveg címe. Újságunknak sikerült megjelentetnie a cikkemet, amely – mondjuk úgy – nagyon kritikus hangvételő volt. Nowa Huta a szocialista Lengyelország „gazdasági diadalát” volt hivatott jelképezni. Én egyetemistaként ott dolgoztam, ismertem hát az ottani borzalmas élet- és munkakörülményeket. Amikor megjelent a cikkem, óriási vihart kavart, bujkálnom kellett...

Bujkálni, hogyhogy?

Igen, a munkások, akik a barátaim voltak, ők vigyáztak rám. A cikkem körül keletkezett láрма mindenesetre sokáig nem ült el. Végül kijelöltek egy bizottságot, hogy vizsgálja ki az állításaimat, és ez a bizottság minden állításomat megerősítette, és... megkaptam az Arany Érdemérmét. Huszonhárom éves voltam.

Ez az élmény nagy erőt adott. Tudatosult bennem, hogy az írás kockázatot jelent, s hogy az írás lényege alapvetően nem maga a közlés, hanem az írással kiváltott következmények. Ha az ember a valóság megírására vállalkozik, ezzel befolyásolja a valóságot.

(Podróżnik po lesie rzeczy, Ryszard Kapuścińskival beszélget Bill Buford, „Granta – The Story Teller” 1987, nr 21, [utánközlés in:] „Most” 1987, nr 16/17.)

Nem sokkal azután, hogy kegyvesztettségem megszűnt, kértem, hogy küldjenek külföldre. Szerettem volna megismerni a világot. Megkérdezték, hova szeretnék menni. Azt mondtam, hogy valamilyen érdekes, egzotikus helyre.

Például...

Például Csehszlovákiába.

Csehszlovákiába?

Igen, mert Csehszlovákia nekem már a nagyvilágot jelentette. A szerkesztőség azonban Indiába küldött.

Az ön szerkesztősége, a „Sztandar Młodych” küldött már korábban is külföldre tudósítót?

Soha. Én voltam az első. Tudni kell, hogy az én generációm számára a távoli világ mintha nem is létezett volna. India, Afrika – ez a mesék világába tartozott. India után Pakisztán és Afganisztán következett. A riportjaim tetszést arattak.

Elküldtek a Távól-Keletre: Japánba és Kínába, ahol egy ideig újságom meghatalmazott tudósítója voltam, aztán Afrikába kerültem.

(uo.)

Az utazások és a bolygónk különféle részein eltöltött évek akkoriban – ez még a televíziózás előtti időszak volt – rendkívüli igazságra döbbsentettek rá: arra, hogy nem vagyunk egyedül a világban, hogy az emberiség nagy családjához tartozunk, amely népes – és egyre népesebb –, emellett sokkultúrájú, soknyelvű, sokfajú család.

Igen, az emberiség nagy családjá. Többé-kevésbé akkoriban, amikor kezdtem felfedezni a világot, hangos és nagy jelentőségű eseményre került sor. New Yorkban, a Modern Művészetek Múzeumában 1955-ben bemutatták „Az emberiség családjá” című kiállítást. A híres fotóművész, Edward Steichen vezette munkacsoport több mint kétmillió fotóból választott ki ötszázhárom, bolygónk lakóinak életét bemutató felvételt. A fényképek azt mutatják, hogy embertársaink sorsa, érzései, élményei, tapasztalatai, legyen szó a Föld bármely szélességi és hosszúsági fokáról, mindenütt egyformák. Egyetlen emberi faj van, mondják a kiállítás szerzői, és egy világ létezik. Mi mindannyian vagyunk a világ.

(*Dlaczego piszę?* /Ryszard Kapuściński előadása/, „Gazeta Uniwersytecka” 1997, nr 2.)

Hozzászoktunk ahhoz, hogy csak kisebb csoportokról – családról, törzsről, társadalomról – gondolkodjunk. A XIX. században a nemzet, a régió vagy a kontinens kategóriájában gondolkodtak. Nincs azonban sem olyan eszközünk, sem olyan tapasztalatunk, amely lehetővé tenné, hogy globális méretekben gondolkodjunk – hogy észrevegyük, hogyan hatnak ránk bolygónk más területei, s hogyan hatunk mi azokra. Másként fogalmazva, nagyon nehéz megértenünk, hogy mindannyian kapcsolódunk a többiekhez, hogy rengeteg szál vezet hozzánk, amely összeköt másokkal, hogy ezek a szálak szétágazódnak a legkülönbélebb irányokba. Nagyon sokan nehezen fogadják el ezt a valóságot, ezért élünk át annyi feszültséget, depressziót, megrázkódtatást.

Távoli kontinenseken éltem, ezért is törekedtem arra, hogy megmagyarázam: napjainkban óriási forradalmat élünk át, s mindannyian részt veszünk benne. Meg kell értenünk ezt az új helyzetet, s alkalmazkodnunk kell hozzá.

(*Ismaeli continua a navigare*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Maria Nadotti [in:] Ryszard Kapuściński, *Il cinico non é adatto a questo mestiere. Conversazioni sul buon giornalismo*, A cura di Maria Nadotti, Roma 2002.)

Lehet, hogy a gondolatok helyváltoztatás közben születnek? A helyszínek, az emberi arcok változása nagy hatással van rám, és gondolkodásra készítet. Mivel ösztönösen megéreztem magamban ezt a mechanizmust, utazni, világot látni vágytam. Tudtam, hogy ezért valamilyen árat kell fizetnem. A sajtótudósítói munka volt ez az ár. Lengyel viszonylatban csak a PAP (Lengyel Sajtóügynökség) volt olyan anyagi helyzetben, hogy tudósítót küldhessen külföldre.

(*Jestem człowiekiem pogranicza*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Ewa Maria Skalska, *Korespondent* c. dokumentumfilm, Berlin, 1995. március)

A helyzet, amelybe kerültem, egyfajta alapvető ellentmondást rejtett magában. Egyfelől, országról országra, kontinensről kontinensre vándorolva elképesztően gazdag, megejtő világot fedeztem fel, amelynek létezéséről előtte sejtelmem sem volt, másfelől viszont a rendelkezésemre álló közvetítő eszköz, a sajtótávirat szükségszerűen olyan felszínes és sekélyes rövidítés volt, hogy elvesztett benne annak a világnak az összes gazdagsága, mássága és teljessége. Nos, éppen a tudósítói munka gyarlóságai, felszínessége miatt érzett elégedetlenségem vezetett oda, hogy könyveket kezdtem írni (hozzá kell tennem, hogy a tudósítói munkával fizettem az utazások lehetőségéért). Ezek a könyvek mind egy-egy dichtichonnak, egy egésznek mintegy a második kötetét adják, az első kötetet pedig a valahol a PAP levéltáraiban porosodó egykori ázsiai, afrikai és latin-amerikai tudósításaim jelentik.

(Dlaczego piszę?.. I. fentebb!)

A sajtó- és tévétudósítások általában rövidítésre törekszenek. Amikor az embernek legfeljebb két oldal terjedelemben lehet írnia, nem jut hely az árnyalatok teljes gazdagságának. Mindent bele kell préselnie egyetlen megfigyelésbe, egyetlen mondatba. A részleteket mellőznie kell, hacsak nem író. Ha valaki újságíró s egyúttal író is, akkor a vélemények és tapasztalatok teljes gazdagságát leírhatja. A mindennapi élettel kapcsolatban az újságíró általában drámai választásokra, fájdalmas korlátozásokra kényszerül, így aztán a többdimenziós valóságot rövid és leegyszerűsített írássá kell redukálnia.

(Ismaeli continua a navigare... I. fentebb!)

Az újságnak vagy televízióknak dolgozó újságíró sosem éli át a sajtóügynökségnek dolgozó tudósító borzalmas helyzetét. Egyszer majd róluk is írok – az események névtelen alkotóiról, az információk áldozatairól, akik éjt nappallá téve dolgoznak a legrosszabb körülmények között. Én azonban önként vállaltam ezt a munkát, annak tudatában, hogy ha sajtóügynökségnek dolgozom, több mindent láthatok, több olyan emberrel találkozhatom, aki szívesebben nyilatkozik egy ügynökség tudósítójának, mint bárki másnak.

Így tehát az ügynökségnek végzett munka fejében utazhattam. Lengyelország, lévén szegény ország, nem engedhet meg magának sok külföldi tudósítót. Ezért aztán arra kértek, tudósítsak az egész afrikai kontinensről. Utazhattam, ahova csak akartam, mert ez volt a munkám. Gyakran kérdezik tőlem, hogyan lehetséges, hogy újságíróként annyi mindent láthattam. Huszonhét forradalomnak voltam tanúja, de hát pont ezt követelte meg a munkám. Ötven országnak voltam a „felelőse”. Egyenesen „tobzódtam” a történetekben.

(Podróżnik po lesie rzeczy... I. fentebb!)

Milyen típusú történetet nem lehet eladni egy újságban?

A környezetet, az utca hangulatát, atmoszféráját, a városban keringő pletykákat, ezernyi összetevőjét annak az eseménynek, amelyről alig hatszáz szó jelenik meg a reggeli újságban.

Néha mulatságos kritikával illetik könyveimet: Kapuściński sosem közli a dátumokat és a miniszterek nevét, vagy megfeledekzik az események sorrendjéről! Éppen ez az, amit kerülök. Ha valaki ilyen válaszokat keres, elmehet a helyi könyvtárba, ott minden kérdésére választ fog találni az adott időszak újságai-ban, életrajzaiban, dokumentumaiban, szótáraiban.

(Podróznik po lesie rzeczy... 1. fentebb!)

Beszélgessünk hát arról, mi is a tudósítói foglalkozás!

Ez olyanféle újságírás, amely bizonyos fizikai és lelki fogékonyságokat egyaránt megkövetel. Amikor néha azt kérdezik tőlem egyetemisták, mit kell tenni, hogy valaki külföldi tudósító legyen, azt szoktam felelni, hogy egyszerre nyolc követelménynek kell megfelelni. Ezek: testi egészség, lelki ellenállóképesség, érdeklődés a világ dolgai iránt, nyelvismeret, utazási jártasság, más emberek, kultúrák iránti nyitottság, szenvedély, mindenekelőtt pedig gondolkodásra való készség. Emberpróbáló foglalkozásról van szó. Sokan csak életük egy szakaszában üzik, tovább nem bírják.

(Co nie jest pisaniem, traktuję jako zmarnowany czas, Ryszard Kapuścińskival beszélget Tomasz Brzozowski, „Świat Literacki” 1992, nr 6.)

Mi vezérli a tudósítót, amikor háború sújtotta területre indul?

Gondolom, vannak riporterek, akiket izgat a konfliktusos, feszültséggel teli helyzet. Ezeket az embereket az ilyen helyzet inspirálja, megmozgatja fantáziájukat. Nekik erős ingerekre van szükségük. A konfliktusokkal terhelt helyzetek pedig tele vannak ilyen ingerekkel. Hiszen erre senkit sem kényszerítenek. A halál kockázata mindig ott leselkedik a közelben. Általában számba veszik a szerkesztőségben, hogy kinek milyen tapasztalata van, vagy ki az, akit egyszerűen érdekel az adott feladat, s szívesen utazna. És mindig akadnak olyan emberek, akiket izgat a feladat. Különbféle okokból. Kell ehhez egyfajta lelki adottság.

(Ryszard Kapuścińskival beszélget Tomasz Brzozowski, 2001. 08. 20.)

Kérem, kommentálja egy amerikai kiadónak azt a véleményét, miszerint semmilyen, még a legjobb riport ára sem lehet a riportert halála...

Humánus, erkölcsi szempontból nagyon is helytálló ez a vélemény, de csak elméletben. A gyakorlatban nagyon sok foglalkozás jár kockázattal. A pilóta is ki van téve a halál kockázatának, mégsem tudunk elképzelni olyan világot, amelyben emiatt megszűnne a légi közlekedés. Az a vélemény, hogy nem érdemes kockáztatni, nagyon nemes gondolkodásra vall, ám kevésbé realista.

(Nieustajęca fascynacja światem, Ryszard Kapuścińskival beszélget Roman Lau-dański, „Express” 1994, nr 102.)

Ön szereti a kockázatot?

Én nem kockáztatok pusztán a kockázat kedvéért. Én arra törekszem, hogy az események első vonalában, a fronton legyek. Ilyenkor nem gondolok a kockázatra, nem gondolok arra, hogy életemet veszíthetem. Mindent megteszek azért,

hogy eljussak oda, az ár nem számít. Csak később jut eszembe, hogy esetleg örökre ott maradhattam volna.

(*Być dla siebie surowym*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Wojciech Wiśniewski, [in:] Wojciech Wiśniewski, *Lekcja polskiego*, Warszawa 1993.)

Mindenki fél. Az emberek csak abban különböznek, hogy ki milyen mértékig tudja ezt a félelmet kordában tartani. Azt hiszem, ez olyan képesség, amely idővel gyöngülhet. Én is félek, amikor egy régi, ócska repülőgépen ülök, amely golyózáporban landol. De amikor felszálltam a gépre, tudatában voltam annak, hogy löni fogják. A halál bele van kalkulálva tudósítói életembe. Amikor Angolába indultam, feltételeztem, hogy valószínűleg nem térek vissza élve. Ez azonban kevés volt ahhoz, hogy meghátráljak és megváltoztassam a döntésemet. Láthatóan van tehát bennem valami, ami erősebb a félelemnél, a haláltól való rettegésnél.
(uo.)

Aki azt mondja, nem fél, az hazudik. Mindenki fél, még ha nem mutatja is. A különbség csak annyi, hogy vannak, akik uralkodni tudnak félelmükön, és a halál kockázata ellenére viszonylag normálisan viselkednek, mások viszont képtelenek erre.
(*Nigdzie nie zostawiam swojego bagażu*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Alina Ert-Eberdt, „Podróże” 2001. nr 7.)

Ne gondolja azonban, hogy megkedveltem a veszélyt. Nem vagyok öngyilkos! A riporternek kötelessége, hogy ott legyen, ahol valami fontos dolog történik, s erről tudósítson. Kicsit úgy érzem magam, mint egy misszionárius – abban, amit csinálok, van önfeláldozás is, szenvedély is. Ez az egyetlen magatartási forma azokban a régiókban, amelyek drámai, gyakran véres események helyszínévé váltak. Ellenkező esetben nem lehetne ott hosszabb ideig kibírni.
(uo.)

Sosem találkoztam cinikus riporterrel. Túlságosan nehéz szakma ez a cinikusok számára, sok áldozatot és elkötelezettséget követel. Pusztán a pénzért ezt senki sem csinálná.

(Ryszard Kapuściński-vel beszélget Michał Łuczewski, 2001 [nem publikált interjú])

A haditudósítói szakmát mindenki önként vállalja, erre senkit sem köteleznek. A világon évente több mint száz újságíró veszti életét. Ezt a szakmát azonban nemcsak a halálfélelem teszi keservessé, hanem a mindennapi kínlódás, a betegségekkel való viaskodás is, az olyan helyzetek, amikor nincs mit enni, nincs mit inni, amikor nem lehet tudni, hogyan vergődünk ki egy veszélyes helyzetből. Az ember elszánta erre magát, mert azt akarja és arra vágyik, hogy ott legyen az adott helyen, de azzal is számolnia kell, hogy drámai körülmények közé kerül. Hiszek a szerencsében és jósorsomban, mert számtalan kollégám, akikkel együtt dolgoztam, korombéli újságírók, már meghaltak, én viszont élek.
(*Europa jest na szczęście mała*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Jacek Antczak, „Słowo Polskie” 1999, nr 12.)

Hogy lehet az, hogy ön még él?

Egyszerűen szerencsém volt.

Minden bizonnyal, de azért van még valami más is, nem?

Elsősorban a szerencse. Hiszen valóban emlékszem olyan helyzetekre, amikor sorra lótték ki mellettem az embereket, s engem is el kellett volna találnia egy golyónak. Vagyis ilyen értelemben egyszerűen örült szerencsém volt.

Közrejátszik itt azonban a tapasztalat, a háborús tapasztalat is, amelyet én már gyerekkoromban megszereztem. Amikor kitört a világháború, hétéves voltam, s egész gyerekkorom háborúban telt el. Akinek ilyen megalapozott tudása van a háborút illetően, az könnyebben mozog a frontvonalak között úgy, hogy életben maradjon. Másfelől ilyenkor egészen irracionális helyzetek is kialakulhatnak, s őszintén mondom, nem tudok ésszerű magyarázatot adni a kérdésére.

Néha olyan reménytelen helyzetbe kerültem, hogy elkezdtem imádkozni: Istenem, add, hogy még most az egyszer élve megússzam, és ígérem Neked, soha többé nem keresem a veszélyt!

Aztán újra visszatért oda!

(Epokę imperiów mamy już za sobą, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Peter Gzowski, szerk. Jerzy Jastrzębowski, „Rzeczpospolita” 1996, nr 300.)

A szocialista állam, amikor külföldre küldött egy tudósítót, rákényszerítette a maga értékrendszerét, elvárásait. Milyen huzavona zajlott a rendszer és a tudósítói munkát végző ember között?

Ezek nagyon bonyolult, nagyon változó helyzetek, és nincs semmiféle merev szabály ezen a területen. Én csak magamról beszélhetek. Én a harmadik világ problematikájával foglalkoztam, itt a hatalom ideológiai nyomása jóval kisebb volt, mint, mondjuk, egy moszkvai vagy prágai tudósító esetében. Ha a ruandai vagy csádi helyzetről írtam, az a lengyel hatalmat a legkisebb mértékben sem veszélyeztette. A hivatalnokok a legtöbb esetben nem is tudták, hol fekszenek ezek az országok. Megvolt tehát a magam szemétdombja némi szabadsággal, azon az alapon, hogy senki sem foglalkozott azzal a területtel, nem voltak ott jelentősebb üzleti vagy egyéb ügyeink. Ezenkívül a tudósítói munka rendszerében két információs csatorna működött: az első az úgynevezett hivatalos változat volt, a másik egy csomó közlőny, amelyek nem számítottak hivatalos publikációnak, s azokba meg lehetett írni a teljes igazságot. A központ döntötte el, hogy egy adott információ a hivatalos sajtóba vagy csupán a speciális közlőnybe kerül-e. Egyébként a varsói hivatalos cenzornál gyakrabban voltam én magam a saját cenzorom, hiszen konfliktusos helyzetben dolgoztam, s választhatam, hogy az igazat írom-e meg, s akkor nem Varsó, hanem a helyi rezsim fog kirúgni, vagy csak korlátozottan írom meg az igazat, mert fontosabb számomra abban a pillanatban, hogy maradjak még egy ideig az adott helyen.

(Jestem człowiekiem pogrnicza... I. fentebb!)

Az ideális persze a teljes függetlenség volna, ám az élet messze esik az ideálistól. Az újságíróra sok nyomás nehezedik, hogy úgy írjon, ahogyan azt mun-

kaadója elvárja. A mi mesterségünk állandó harc a függetlenség álma, óhaja és a valóságos helyzetek között, amelyek arra kényszerítenek bennünket, hogy figyelembe vegyük kiadónk érdekeit, nézeteit és elvárásait.

Azokban az országokban, ahol cenzúra működik, az újságíró azért harcol, hogy a lehető legteljesebb mértékben fejezhesse ki azt, amit szeretne. Azokban az országokban viszont, ahol szólásszabadság van, az újságíró szabadságát annak a lapnak az érdekei korlátozzák, amelyiknek dolgozik. Az újságíró, különösen ha fiatal, gyakran igen komoly kompromisszumokat kénytelen kötni, kifinomult stratégiát kénytelen alkalmazni, hogy elkerülje a közvetlen összecsapást. Ez azonban nem mindig lehetséges, s éppen ezért kerül sor annyi üldöztetésre. Ezek az üldöztetések kétségkívül különböznek a máshonnan ismerős erőszakos módszerektől, inkább elbocsátásban, félreállításban, gazdasági természetű kellemtelenségekben öltenek testet. Általánosságban véve olyan szakma a mienk, amely állandó harcot és éberséget követel.

Nehéz megállapítani, hogy egyik országban jobb vagy rosszabb-e a helyzet, mint egy másik országban. Ezek a dolgok nem állandóak, egyik napról a másikra változnak. Egy biztos: a függetlenség legapróbb morzsájáért is harcolni kell.

Néhány évnyi külföldi munka, utazás után minden tudósító őriz a tarsolyában legalább egy személyesen átélt üldöztetést, kiutasítást az adott országból, le tartóztatást vagy más, közte és a rendőrség vagy a hatalom között kialakult konfliktust, például azt, hogy megtagadták tőle a vízumot, vagy számos egyéb módon nehezítették meg az életét.

(Ismaeli continua a navigare... l. fentebb!)

Az újságíró állandó társa az a dilemma, hogy hol a határ az elkötelezettség és az objektív leírás között. Hogy lehet ezt megoldani?

A haditudósításnak megvan a maga sajátossága. A szerző elkötelezettsége óriási. Ahhoz, hogy háborúról írjon, neki magának is benne kell lennie a háborús helyzetben. A háború pedig harci állapot, konfliktussal teli állapot. Éppen ezért a tudósító szükségszerűen nem lehet csupán távoli tribünről szemlélődő megfigyelő, hanem maga is az adott konfliktus áldozata. Nem lehet másként, a teljes objektivitás a dolog természetéből adódóan ki van zárva. Egyszerűen a tudósító bőréről van szó. Az újságíró az ilyen helyzetből nem csupán teleírt noteszt hozza magával, hanem fizikailag is kikészül. Fizikailag és lelkileg is sérül, sebeket kap. Ő maga is – ha akarja, ha nem – harcossá válik.

Vagyis nemcsak tudósító, hanem katona is?

Gyakran kell katonának lennie a szó legszorosabb értelmében. Még ha ő maga nem harcol is fegyverrel, mert ezt nem kell tennie, de segíti azokat, akik a saját életükért és az övéért is harcolnak. Előfordulnak nagyon drámai helyzetek, s a teoretizálás ilyenkor hallatlanul nehéz dolog. Háborús helyzetben számtalan nehézséggel kerülünk szembe, amelyekre gyorsan kell reagálni, gyorsan kell megoldást találni. Saját lelkiismeretünk, saját pszichikai ellenállóképességünk, saját kultúraértelmezésünk, saját ízlésünk stb. szerint.

Gyakran előfordul, hogy a riporter valamelyik harcoló fél mellett foglal állást. Érzelmileg is, de fizikailag is, személyes jelenléte által. Mi erről a véleménye?

Ha az ember a konfliktus egyik oldalán van, gyakran nehéz átmennie a másik oldalra, mert azonnal kémnek tekintik. Ha útlevelemben konkrét vízum szerepel, nem lehet benne a másik oldal vízuma. A választás nem úgy történik, hogy valaki inkább az egyik oldal pártján áll, ez tisztán technikai kérdés. Néha például csak oda juthatunk el, ahova ez lehetséges. A döntésnek nem feltétlenül vannak ideológiai vagy erkölcsi okai, előfordul, hogy a helyszín kiválasztása az újságíró tudta nélkül történik.

(Ryszard Kapuściński-vel beszélget *Tomasz Brzozowski*, 2001. 08. 20.)

Nem létezik abszolút irodalom, soha sem lehet valamit tökéletesen, a maga teljességében leírni. Mindig csak közelítéssel lesz dolgunk. Az irodalomban az értéket approximációval, vagyis a „valamihez közelítés” képességével mérik. Ez pedig olyan folyamat, amelyet sosem fog teljes siker koronázni. A megközelítés mértéke a tehetség mértékétől függ. Azt hiszem, ilyen értelemben számos olyan jelenettel vagy leírással találkozhatunk az irodalomban, amelyek mintha közel vinnének minket az elérhetetlen ideálhoz. De mindenki, aki volt már háborúban, aki átélt már háborút, tudja, hogy a háborút igazából nem lehet leírni.

Vajon ennek egyik akadálya nem az-e, hogy szükségszerűen egyoldalú látásmódra vagyunk kárhoztatva, hogy mindig a szembenállók valamelyikének oldalán állunk? Pedig szeretnénk átlépni saját nézőpontunkon, szeretnénk a teljes tudás birtokába kerülni, egyszerre látni a háborút az áldozat és a hóhér szemével...

Ez két szempontból is lehetetlen. Először is, ami a riportert illeti, ő mindig csak az egyik fél oldalán állhat. Amikor Angolában voltam háború idején, ezt kérdezték tőlem: „Mondja, a másik oldalon, az UNITÁNÁL is volt?” Nem voltam, mert oda egyszerűen nem engedtek volna be! Ez tisztán technikai probléma. Másodszor pedig, amikor az ember háborúban van, maga a helyzet annyira hat az érzelmeire, hogy önkéntelenül is azzal az oldallal azonosul, ahol van. Egyszerűen a háborús beszámoló mindig feltételez bizonyos szubjektívizmust, bizonyos elfogultságot. Törekedni kell azonban arra, hogy kerüljük az elvakultságot, a fanatizmust. A riporteri tudósítás teljes objektivitása azonban a gyakorlatban elképzelhetetlen.

(*Wojny nikt nigdy nie wygra*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Zbigniew Dominiak, „Tygiel Kultury” 1997, nr 10/12.)

Nincs olyasmi, hogy objektivitás. Az objektivitás a szerző lelkiismeretének kérdése. És saját magával kell elintéznie, hogy az, amit ír, közel van-e az igazsághoz vagy nem. Ezek azonban túlságosan individuális dolgok, amelyeket nem lehet általánosítani.

(*Europa jest na szczęście mała... I. fentebb!*)

Mindenki másként látja a történelmet és a világot. Ha most mindannyian elmennénk egy olyan helyre, ahol történik valami, s a látottakat mindegyikünk le akarná írni, teljesen eltérő beszámolókat kapnánk ugyanarról az eseményről, mindenki a maga módján mutatná be. Kinek higgyünk, mik a kritériumok? Van egy húgom, aki egy évvel fiatalabb nálam, és akit nagyon szeretek. Kanadában

él, két vagy három éve találkoztunk utoljára. Régóta készülök arra, hogy könyvet írjak gyerekkorunkról, amelyet együtt éltünk át egy most Belorussziához tartozó kisvárosban. Együtt növekedtünk, nagyon kötődünk egymáshoz. Mielőtt hozzáláttam volna a könyv írásához, megkértem a húgomat, hogy poroljuk le közösen második világháború alatti emlékeinket. Először a húgom mondta el, mire emlékszik azokból az évekből, aztán én meséltem el az emlékeimet. És bizony, annak ellenére, hogy gyerekkorunkban mindig együtt voltunk, összetartottunk, kiderült, hogy egészen más dolgokra emlékszünk. Folyton azt kérdezgettem, emlékszik-e bizonyos epizódokra, mire a húgom azt felelte, hogy nem. És ugyanez történt, amikor ő kérdezett tőlem hasonlókat.

Ez a példa is mutatja, mennyire nehéz másokkal dolgozni. Nem azért, mert be akarnak minket csapni, hanem azért, mert emlékezetünk szelektív módon működik. Ha különböző emberekkel készítünk interjút ugyanarról az eseményről, különféle válaszokat kapunk. Nézzünk egy kísérletet, amelyet a híres mexikói író, Elena Poniatowska végzett el. Mexikó közelmúlt történelmének tragikus eseménye volt, amikor 1968-ban Mexikóvárosban többszáz egyetemistát mészároltak le a Tlatelolco téren. Poniatowska írt erről egy könyvet *La noche de Tlatelolco* címmel, amely tulajdonképpen a tragédia kommentár nélküli, csupasz krónikája. A történeteket többszáz, az eseményben részt vevő személy mesélte el. Ez a könyv tökéletesen illusztrálja az újságírással foglalkozó emberek legfőbb gondját: a szemtanúk elbeszélései teljesen eltérőek. Csakhogy Poniatowska könyve ötszáz oldalas, az újságíróknak viszont néha háromoldalas cikkben esetleg egyperces rádió- vagy tévériportban kell egy egész történetet ismertetnie. A közlésre szánt dolgok kiválasztása kizárólag az intuíciótól, a tehetségtől és az erkölcsi alapelvektől függ. Lehet, hogy nem mondunk igazat, de nem azért, mert hazudni akarunk, hanem azért, mert tökéletlen a memóriánk, töredékesek az emlékeink, vagy érzelmeink befolyásolnak bennünket.

Végül gondot okozhatnak azok a változások is, amelyek az idő múlásával magatartásunkban és emlékeinkben következnek be. Az esemény között, amelyről anyagot gyűjtöttünk, és a pillanat között, amelyben nekifogunk az esemény leírásának, néha nagyon hosszú idő telik el, s akkor kiderül, hogy emlékeink nagyon megváltoztak.

(Ismaeli continua a navigare... 1. fentebb!)

Egon Erwin Kisch, a riportírás klasszikusa mondta, hogy számára az esemény helyszínére való jutás nehézségeinek leírása néha sokkal érdekesebb volt, mint maga a téma. E tekintetben a riportírásnak vége. Nincs vége azonban a szerzői riportnak, amelynek az a lényege, hogy a szerző elmélyít egy adott problémát, átszűri azt saját személyiségén, csiszolja azt. Erre mindig lesz igény.

(Reporter na czóhnie, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Zbigniew Górniak, „Nowa Trybuna Opolska” 1997, nr 97.)

Még mindig úgy, mint régen, egy golyóstollal és egy notesszel vág neki a világnak?
Igen. Viszek magammal még egy fényképezőgépet és minimális ruhaneműt is. A riportert sehol sem hagyja hátra a holmiját, mert mindig megy tovább. Rit-

kán fordul vissza. Egész vagyónát magával kell hordania. Minden tárgy felesleges teher. Minél könnyebb a csomagja, annál messzebbre juthat.

(*Nigdzie nie zostawiam swojego bagażu... I. fentebb!*)

Ha olyasmi történik, amit fontos eseménynek tartok, egyszerűen útnak indulok. Nem hezitálok. Aztán előfordul, hogy amikor olyan helyzetbe kerülök, hogy pár perc múlva levághatják a fejemet, elgondolkodom: ostoba vagyok, mi a fenének jöttem én ide! De mindez már csak akkor jut eszembe. Hiszen nem egyszer mentem olyan helyre, amelyről tudtam, hogy akár ott is hagyhatom a fogam. És mégsem tudtam ellenállni a csábításnak, mert ez ösztön kérdése, sóvárgás az eseményben való részvétel után, hogy lássam, hogy átéljem, hogy ott legyek. Így volt ez 1980-ban, a lengyel Augusztus esetében is. Éppen akkor tértem vissza Iránból, az iráni forradalomból. A *sahinsah* című könyvem írtam, amikor elkezdődtek a tengeremelléki sztrájkok. Meg voltam róla győződve, hogy minden újságíró odasereglik, de csak néhányan mentek. Mert a Lengyel Népköztársaságban az újságírás nem magánkezdeményezésen alapult. Ha az újságírót küldték, ha kivezényelték, ha ráparancsoltak, hát ment. Mivel pedig akkor egyetlen szerkesztőség sem gondolt arra, hogy a sztrájkok helyére küldjön valakit, hiszen az az egész nem felelt meg a hivatalos irányvonalnak, hát nem tolongtak az újságírók. Én azonnal vonatra ültem. Előbb egyébként Szczeinbe utaztam, ahol ismerőseim, rokonaim laktak. Mert hiszen az is kérdés volt, hogyan jutok a sztrájk helyszínére. Nem volt az olyan egyszerű dolog, de valahogy bejutottam. Amikor azonban híre jött, hogy a döntő eseményekre Gdańskban kerül sor, fölszálltam az első vonatra, amely teljesen üres volt, hiszen az ország akkor meg volt bénulva, s azzal az üres vonattal Gdańskba utaztam. Elmentem a hajógyárhoz, de ott „mérlegelés alapján” engedték be az embereket, vagyis azt engedték be, akiről úgy vélték, hogy beengedhetik. Nagyon éberek voltak, nagyon résen álltak, rengeteg embert nem engedtek be. Engem beengedtek.

(*Trzeba być w srodtku wydarzeń*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Krzysztof Łęcki, „Śląsk” 1997, nr 12.)

A lengyel forradalom időszakának, az országon végigsöprő Szolidaritás-hullámnak az átélése túlságosan intenzív, magával ragadó, izgalmas élmény volt ahhoz, hogy írni lehessen róla, hogy időt lehessen szakítani az írásra. Nem tudok írni is, meg mást is csinálni egyszerre. Az írás számomra a világból való teljes kikapcsolódás időszaka. Én pedig nem tudtam és nem is akartam kimaradni abból, ami akkoriban történt. Csak néhány rövid cikket írtam, komolyabb dolgok írására nem jutott idő. Amikor az események közepében vagyok, nem tudom megteremteni a kötelező távolságot, nem tudok az eseményekről írni.

(*Nieustajęca fascynacja światem*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Roman Lau-dański, „Express” 1994, nr 102.)

Az élmény megismételhetetlenségének érzése uralkodik rajtam. Néha választút előtt állok: vagy leülök ma este és elkezdek írni, vagy élek a lehetőséggel, hogy beszélhetek két-három olyan emberrel, akikkel az életben többé már nem

találkozom. Ráadásul engem ez annyira érdekel, izgat, hogy ilyenkor nem gondolok az írásra, hanem csakis arra, hogy ott legyek. Félredobok hát mindent, és indulok – ez erősebb, mint az írás. Az írás viszont... Ha élek még egy darabig, valamikor majd ez is teljesül – mindig ebben reménykedem. De aztán újabb események jönnek; a ma zajló történelem és az, amely holnap fog zajlani, túlságosan vonz, túl nagy hatással van rám, mindent háttérbe szorít, arra kényszerít, hogy csakis őrá figyeljek, csakis neki szenteljem magam. S itt állok magamban hordott, megíratlan történetekkel tele...

(*Dobre myślenie o świecie i ludziach*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Magdalena Lebecka, „Kresy” 1994, nr 17.)

Rosszul érzem magam stabilizált körülmények között. Az én életiskolám a háború, a mozgás, a konfliktusok, a feszültség, a sok esemény. Ezért is nem érdekel Európa. Nem tudnék egyetlen szót sem írni Párizsról, pedig jártam ott néhányszor. Erőtlen élményekre van szükségem, személyesen kell átélnem valamit ahhoz, hogy riportot írhattak.

Óriási aránytalanság van aközött, amit magamban felhalmoztam, és aközött, amit már megírtam. És tisztában vagyok azzal, hogy többet kellene írnom. Mégis tudom, hogy azonnal indulnék, akár egy mondat közepén is, ha valami fontos dolog történe Afrikában. Ha például háború törne ki Rhodesiában. Imádkozom azonban, hogy minél tovább tartson a béke. Igen, háborúkról írok, de békében reménykedem. Minden könyvem befejezetlen, mert mindig közbejöttek mindenféle afrikai lázadások.

(*Być dla siebie surowym... I. fentebb!*)

Engem a világ izgat és nem Földünk különböző részei. Amikor ott vagyok valamilyen országban, azon töpregek, nem kellene-e valahol másutt lennem. Egyfolytában ajánlatokat tartalmazó telefonokat és leveleket kapok. A *New York Times*, a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, a *Le Monde* és különböző kiadók mind azt akarják, írjak nekik valamit. Szinte lökdösnek a világ különböző részeibe. A nehézséget két helyzet összebékítése okozza: az utazásé, amely akkumulátorként halmozza fel a tapasztalatokat, élményeket, és az írásé, amely csöndet, összpontosítást, nyugalmat követel. Meg kell találni az arany középutat.

(*Świadectwo rozpadu i przemijania*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Karol Kruś és Andrzej Staniszewski, „Gazeta Olsztyńska – Magazyn” 1992, nr 42.)

Szüksége van-e bizonyos távolságra ahhoz, hogy írni tudjon?

Az eseménytől való eltávolodás nem is annyira szándék, mint inkább szükségesség kérdése. És nem is választás kérdése – lehet, hogy nem is kellene az a távolság, de rá vagyok kényszerítve.

A riportert úgy működik, mint egy akkumulátor: gyűjti, szívja, raktározza magába a valóságot, anyagot halmoz fel, ilyenkor nincs ideje írni. Az én mesterségemben az a paradox vonás, hogy az irodalomnak az utazás a forrása, maga az utazás azonban lehetetlenné teszi az írást. Az utazás ugyanis gyakran nagyon értékes idő, nagyon értékes szituáció ahhoz, hogy közben írni lehessen.

Amikor a PAP lengyel hírügynökség tudósítójaként dolgoztam, csak hazatértem után foglalkozhattam a nagyobb, a tapasztalatokat szintetizáló műfajokkal. Jóllehet évek óta nem dolgozom már tudósítóként, továbbra sincs időm utazás közben írni. Amikor aztán hazatérek az anyaggyűjtő utazásból, vissza kell találnom a szóhoz, az irodalmi nyelvhez – át kell állítanom a gondolkodásmódot, érzékenységet. Utazás közben ugyanis más nyelveken beszél az ember, más nyelveket hall, anyaggyűjtés közben másra van ráhangolva. Ahhoz tehát, hogy lengyel szöveget írjak, elő kell vennem Żeromski, Prus, Nałkowska szép lengyel prózáját, amely visszavezet a mi ábrázolásmódunkhoz, a mi szóhasználatunkhoz; lehetővé teszi, hogy „otthon legyek” a műfajban.

(...) Itt különböző ritmusokról van szó. Él az ember ebben a két különböző ritmusban, amelyek egymást szolgálják, inspirálják – mert az írásaim az utazásokból kapnak inspirációt –, ám ez két különböző létforma, létforrás. Az az ember, aki itt ül és riportot ír, és az az ember, aki valahol a nagyvilágban anyagot gyűjt a riportalaphoz, az két külön személy.

(Dobre myślenie o świecie i ludziach... 1. fentebb!)

Nem fél attól, hogy bizonyos eseményeket elfelejt?

Hiszek saját „akkumulátoromban”, amelyet naponta feltöltök, hiszek a memóriámban és képzelőerőmben. Pár évvel ezelőtt olvastam egy történetet, amely meggyőzően hatott rám, amely egyezik az én tapasztalataimmal. Gorkij, már mint idős, tapasztalt író, fiatal tehetségek gondozásával foglalkozott. Eljártak hozzá, elvitték írásaikat, amelyeket aztán Gorkij megbeszélt velük, bírálta, értékelte azokat. Egyszer megjelent nála egy fiatalember, akit Konsztantij Pausztovszkijnek hívtak, s hozott magával egy elbeszélést. Gorkij elolvasta, s valami ilyesmit mondott: „Fiatal barátom, amit írtál, nagyon érdekes, neked írnod kell. De nem most. Hagyd abba az írást tíz-tizenöt évre, és járd be Oroszországot! Éljd, dolgozz! De semmit se jegyezzél fel! Aztán kezdjél el írni! Amit ugyanis valóban átélsz, azt nem felejtet el, amit viszont elfelejtesz, azt úgysem érdemes megírni”. Vannak dolgok, amelyek mélyen ülnek bennem, és semmiféle jegyzetekre nincs szükségem ahhoz, hogy ezeket megírjam, csak időre van szükségem. Bizonyos tényeket mindig megtalál az ember enciklopédiákban, közlönyökben. Én inkább azt keresem, ami adott eseményben, élményben a legfontosabb, ami az egész történet legfőbb mondandója.

(Być dla siebie surowym... 1. fentebb!)

Igen, viszek magammal fényképezőgépet, mert szeretek fényképeket készíteni, és készítettem is rengeteget, számos kiállítást is rendeztem belőlük, sosem készítek viszont magnófelvételt. Egyáltalán nem használok ilyenfajta technikát. Egyszerűen nem használok magnót! Miért nem? Mert a tapasztalat megtanított arra, hogy az emberek, ha mikrofonnal találkoznak, másként kezdenek beszélni, másként fogalmaznak meg gondolataikat. Elvesztik nyelvük eredetiségét, természetességét, beszédük formálissá, mesterkéltté, erőszakolttá válik. Mivel pedig én arra törekszem, hogy az emberi psziché legmélyebb rétegeibe ássak le,

megtudjam azt, amit az illető valóban közölni akar, még hozzá a legtermészetesebb módon, ezért egyszer s mindenkorra lemondtam a magnó használatáról. Vannak ugyan nálam ilyen berendezések, de sosem használom őket beszélgetések, emberi kapcsolatok létesítése közben, az anyaggyűjtés ugyanis számomra elsősorban azt jelenti, hogy eljussak az emberekhez, s olyan szituációt teremtsék, amelyben én a legkevésbé vagyok jelen, ők pedig a legtermészetesebben viselkednek. Ezért olyan fontos, rendkívül fontos számomra a hallás. Nemcsak a látás, hanem a hallás is. Nemcsak az, amit az emberek mondanak, hanem az is, ahogyan mondják.

(Lapidarium, czyli „nowy tekst”, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Stanisław Beres, „Odra” 1996, nr 6.)

A nyelv egyre nagyobb gondná válik. A modern kor egyik jellemzője, hogy növekszenek a nacionalizmusok és szaporodnak a hozzájuk kapcsolódó nyelvek. Egy-egy országon belül a nemzetiségek és a régiók egyre határozottabban követelik, hogy saját nyelvükön beszélhessenek, ne mások nyelvén. És ez hatással van arra, ahogyan másokkal kommunikálnak. Ha valaki velem az én anyanyelvemen akar beszélgetni, nem tudja magát olyan árnyaltan kifejezni, ahogyan szeretné. Mondok egy példát. Nemrég jelent meg egy könyv az Egyesült Államok történetéről. Amikor a szerző átnézte azokat a dokumentumokat, egyezményeket, amelyeket az európai gyarmatosítók és a helyi indián törzsek vezetői írtak alá, rájött, hogy szinte az összes szerződést az indiánok számára ismeretlen nyelven, vagyis angolul fogalmazták meg. Ráadásul az indiánok, akik ezeket aláírták, analfabéták voltak. Így derült fény arra, hogy a szerződések többsége, éppen a nyelvhasználat miatt, hamis szerződés. Vagyis az Egyesült Államok története egy nyelv nem értésén alapszik.

(*Ismaeli continua a navigare...* 1. fentebb!)

Gyakran előfordul, hogy nem tudunk szót érteni másokkal, mert nem értjük a nyelvüket, és nincs mellettünk tolmács. Így aztán néha kizárólag vizuális megfigyelések alapján építünk fel egy történetet.

Mondok erre egy példát. Megemlítem *A sahinsah* című könyvemben is, amelyet Khomeini forradalma idején írtam. A forradalom hatalmas utcai tüntetéseiben fejeződött ki. Húsz évvel ezelőtt Teheránban az európai nyelvek be voltak tiltva. A helyi nyelvet, a farszit nem ismertem. A hivatalos források egyáltalán nem törték magukat, hogy a külföldi sajtót informálják arról, mi is zajlik valójában az országban. A tüntetésekkal és nagygyűlésekkel kapcsolatos híreket állandóan cenzúrázták. A helyi nyelv ismeretének hiányában tényleg nagyon nehéz volt alternatív hírforrást találni. Nos, igencsak hosszú időbe telt, mire rájöttem, hogy bizonyos jelek, látszatra jelentéktelen utalások alapján meg lehet jósolni, hogy mire készülnek. Észrevettem, hogy az egyik szegényebb negyedben lévő kis szatócsbolt – amolyan félig az utcán árusító boltocska – tulajdonosa bizonyos napokon nem rakta ki áruját, néha pedig egyáltalán ki sem nyitott. Könnyű volt rájönnöm, hogy ezt a jelet úgy használhatom, mint egy hiteles sajtótügyenökség hírösszeállítását. A várható utcai eseményektől függően, amelyek-

ről a boltosnak persze pontos információi voltak, mindig ugyanúgy viselkedett: ha tüntetés volt kilátásban, amelynek résztvevői széttaposhatták volna a kirakott árut, a boltos nem nyitott ki.

(Ismaeli continua a navigare... 1. fentebb!)

Én a nyelv fogalmát tágan értelmezem. Számomra a szituáció, a gesztusok, a szín, a forma is a nyelv része. Az információt nemcsak abból szerzem, amit valaki mond, hanem az egész környezetből, a hangulatból is, az emberek viselkedéséből és ezer más részletből. Ez az egész valóság beszél hozzám, de nem szavakban kifejezhető nyelven, hanem a szimbólumok, a jelzések sajátos nyelvén.

Később aztán ebből építem fel, ebből reprodukálom azt a valóságot. A nyelv-tani, lexikális értelemben vett nyelv nagyon fontos; ismerek is néhány, munkámhoz szükséges nyelvet. A nyelvismeret hiánya ugyanis elszigetelheti az embert. Egyszer valamikor például Kínába mentem, hogy ott dolgozzam, hamar rájöttem azonban, hogy a kínai nyelv ismerete nélkül én abban az országban egyszerűen nem fogok boldogulni – kénytelen voltam hát lemondani a munkáról.

(Dobre myślenie o świecie i ludziach... 1. fentebb!)

A harmadik világgal történő ismerkedés során elsősorban nyelven kívüli eszközökre támaszkodik?

Igen, főleg a benyomásokra támaszkodom. Ez nagymértékben élesíti az ember látását – a világot annak alapján kell megítélni, megérteni, amit látunk belőle. Jártam olyan országokban, amelyeknek nyelvét nem ismertem, és tudósítanom kellett arról, ami ott történt, értelmezniem kellett a tényeket, amelyeket láttam. Azt hiszem, bizonyos tapasztalat birtokában eljut az ember oda, hogy a világot más, nem feltétlenül nyelvi eszközökkel is meg tudja érteni. Persze ez eléggé korlátozott megismerés. Éles szemmel nézni a világot, ez olyan tulajdonság, amely nem hiányozhat a riporterből, különösen, ha nemzetközi vagy kultúrák közti kérdésekkel foglalkozik. A riporter esetében ez már az illető természetének vagy szervezetének jellemzője, biológiai tulajdonsága, olyasmi, amit idővel, a szakmai rutin megszerzésével ki lehet alakítani.

(Jestem człowiekiem pogramicza... 1. fentebb!)

A valóság sokféle nyelven szól hozzánk, a megfejtésükhöz szükséges tehetség, jártasság, rutin pedig nélkülözhetetlen eleme ennek a szakmának.

(Dobre myślenie o świecie i ludziach... 1. fentebb!)

A történelmi tudás és intuíció minden riporter alapvető tulajdonsága. Könnyű megkülönböztetni egymástól a jó és a rossz újságírást – a jó újságíró az események leírásán kívül az okokat is megmagyarázza. A rossz újságíró csak az eseményt írja le anélkül, hogy rámutatna a történelmi összefüggésekre, kapcsolódásokra – beszámolót kapunk egy adott eseményről, de sem a kiváltó okokról, sem az előzményekről nem tudunk meg semmit sem. A történelem választ ad a „miért?” kérdésre is.

A mi szakmánkban különösen figyelemmel kell lenni az olvasóra vagy tévé-nézőre. Az eseményről, amelyet bemutatunk neki, mi sokkal többet tudunk, mint ő. Éppen ezért nagyon óvatossá kell lennünk. Ahhoz, hogy megértse az eseményt, el kell neki mondanunk, hogy mi történt korábban, hogyan alakult az egész történet.

(Ismaeli continua a navigare... 1. fentebb!)

Kétféle riportnak kellene egyidejűleg léteznie. Az elsőnek a napi, aktuális információ a lényege: ma ez és ez történt. Az ilyen riport, amely a szemünk láttára zajló történet felszínét írja le, a tömegtájékoztatási eszközök fő táplálékául szolgál. Az átlagos befogadó számára a bennünket körülvevő valóság, a körülöttünk zajló események ugyanis az egyes eseményekben jelennek meg. Ezeket a néző vagy olvasó felfogja, de egymással összekapcsolni nem tudja.

A másik fajta riportnak az események folyamából tudnia kell levonni a következtetéseket, bizonyos logikát kölcsönözni annak, ami illogikusnak látszik, s bizonyos szabályokat felfedezni ott, ahol látszólag anarchia és káosz uralkodik.

Tágabb értelemben arról van szó, hogy a környező valóság átfogó megértése, rendszerezése az ész feladata. Az elmélyült, gondolkodásra készítő riport az ész erőfeszítésének eredménye. Ha képesek vagyunk ilyen riportokat írni, segítségére lehetünk az olvasónak azzal, hogy egyfelől próbáljuk megértetni vele a történeteket, másfelől megpróbáljuk előrevetíteni azt, hogy mi fog következni. Aki érti a valóságot, annak nagyobb a biztonságérzete, a lelki stabilitása és ön-bizalma.

(Reportaż i trwanie, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Wojciech Górecki, „Res Publica Nowa” 1993, nr 7/8.)

Nem tartom magam különleges képességű embernek. A mai kultúrában vissza-élnek az olyan szavakkal, mint „génusz”, „talentum”, „fenomén”. Hallok a rádióban egy nevet, azt mondják rá, hogy „zseni”, kiderül, hogy valamelyik rockzenészről van szó. Régebben az ilyen szavakat ritkán, óvatossággal használták. Nevezhetem így Shakespeare-t, Beethovent, Platónt, s az igazán zseniális embereket egy kezemen meg tudom számolni. Beszélhetünk-e zseniális riporterekről? Itt minden a rengeteg munka, tudás és szerencse eredménye. Minden könyvem egy-egy hálaadás a sorsnak, amiért lehetővé tette, hogy annyi mindent láttam, hallottam, érintettem. Itt nagyon fontos az akaraterő, a kudarctűrő képesség, a szükségtelen dolgokról való lemondás képessége. Ehhez még mások segítőkészségének is társulnia kell. Ne feledjük, hogy a riport mindig közösségi munka, sok szerzője van, egyedül nem lehet megírni. A riportban mások hangja, mások élményei is benne vannak. Mi csupán leírjuk azokat a szituációkat, amelyeket valaki más hozott létre. Ilyen értelemben a riport kollektív írásmű. És tudni kell, hogy ebben a mesterségben rengeteg a sikertelen, elfecsérelt dolog. Főleg az elfecsérelt idő. Ül az ember a repülőtéren, várakozik egy héten át, azon töprengve, hogy megjön-e a repülőgép vagy nem. Ebben a szakmában az európai munkatermelékenység szemszögéből nézve hihetetlen időpocsékolás zajlik. De más-ként nem lehet ezt a munkát végezni. Az igazi riportert nem a Hiltonban lakik,

hanem ott alszik, ahol riportja hősei alszanak, ugyanazt eszi és issza, amit ők. Csakis így jöhet létre tisztességes írás.

(*Reporter nie mieszka w Hiltonie*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Krzysztof Żmudzin, „Magazyn Słowa Ludu”, 2000, nr 23.)

Harmadosztályú szállodában sokszor szükségből laktam, mivel mindig többet utaztam, mint amennyire pénzem volt. De ma is inkább ilyenben lakom, mert itt sokkal érdekesebb emberekkel lehet találkozni.

A luxusszállókban milliomosok, banktisztviselők, üzletemberek, nemzetközi bürokraták laknak – nem túl érdekes társaság. A szerényebb szállodákban viszont gyakran bukkanhat az ember lenyűgöző személyiségekre.

(*Gränsövergång*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Kjell Albin Abrahamson [in:] K.A. Abrahamson, Polen diamant i askan, Stockholm 1997.)

Úgy vélem – és mindig is ez volt a véleményem –, hogy nem szabad sem beszélmem, sem írnom olyasmiről, amit a saját szememmel nem láttam, amit nem éltem át, amiben nem vállaltam magam is kockázatot. A viselkedésnek és írásnak ez az egyetlen lehetséges módja. Itt nem az én kiadómról vagy szerkesztőmről van szó – nekem magamnak kell tudnom, hogy jogot szereztem bizonyos dolgok megírására.

Azt hiszem, nem mindenkinek van ilyen joga. Nem mindenki tehetné, mégis teszik felelőtlenül. Pedig az írásnak felelősségteljes, komoly, elszánt munkának kell lennie, s éppen ezt a felelősségérzetet, ezt a komolyságot és elszántságot szerzi meg az ember, s igazolja egész sorsával, magatartásával.

A Lapidáriumban olvasom, hogy az életrajz, a szöveg mellett, ugyancsak része a közlésnek. Felfogható-e ez személyes nyilatkozatként is?

Igen, természetesen. Egészen más dolog a fikció, valamiféle narráció létrehozása, és megint más az, amikor élő emberről, élő társadalmakról, szemünk látára zajló élő konfliktusokról közlünk beszámolót.

Ahhoz, hogy valamiről beszámoljunk, nélkülözhetetlen a személyes részvétel, ezt nem lehet bizonyos távolságból, üvegfalon keresztül csinálni. Ott kell lenni – ennek a műfajnak ez az alapelve. Annyira magától értetődő dolog, hogy nem is lehet vita tárgya.

(*Dobre myślenie o świecie i ludziach... I. fentebb!*)

Úgy vélem – ezt bizonyítja egyébként a tapasztalat és a történelem is –, hogy a jó riporterek szerény emberek, akik megadják másoknak a kellő tiszteletet és megbecsülést. A riporternak mindenekelőtt is tiszteletben kell tartania a másik embert, annak magánszféráját, személyiségét és az általa vallott értékrendet. A riportere élete és munkájának gyümölcse attól függ, amit mások elmondanak neki, amit mások megtesznek érte. Ahhoz, hogy elfogadják őt, meg kell tanulnia azok között az emberek között élni. Szerintem a riporternak alázatos, empatikus embernek kell lennie.

(*Pasja świata*, Ryszard Kapuścińskival beszélget Krzysztof Maćkowski, „Dziennik Polski”, 1998. 12. 18.)

1991 januárjában kimentem Moszkvában a Rizsszkij Vokzalra, hogy jegyet vegyek Vilniusba, ahol akkor éppen borzalmas vérengzésre került sor. Jegy nem volt, megvettem hát egy egyetemistától a jegyét, és útnak indultam. A vagon zsúfolásig megtelt, de az egyik bezárt szakasz üres volt. Ez engem nagyon bosszantott, mert egy csomó ember helyhiány miatt nem utazhatott el, itt meg üresen áll egy szakasz. Amikor aztán ott helyben kinyitották, kiderült, hogy telis-tele volt a Vilniusban forgató amerikai tévéstáboknak szánt ivóvízzel. De nem holmi moszkvai ásványvíz volt, hanem Evian és Perrier egyenesen Párizsból, vagy talán éppenséggel az Egyesült Államokból.

Úgy vélem, ha az ember ezt a pályát választja, akkor viselnie kell választása minden következményét. Másként nem lehet a dolgokat igazán átélni, igazán megérteni. Nincs más út, mert az emberek, amikor meglátták azt a párizsi ásványvizet, rájöttek, hogy nem bíznak meg bennük, hogy elszigetelődnek tőlük.

(*W brzuchu potwora*, szerk. Włodzimierz Kalicki, „Gazeta Wyborcza” 1993, nr 19.)

Emlékszem azokra az időkre, amikor negyven éve én magam kezdtem a pályát.

Mi, Afrika iránt érdeklődő újságírók kicsiny csoportot alkottunk. Akkor még nem volt televízió, rádiót is kevesebbet hallgattak, egyetlen eszközünk a nyomtatott szó volt. Manapság rengeteg ember dolgozik a médiában, és az újságírók számtalan típusával találkozhatunk. Vannak köztük olyanok, mint én is – járják a világot, s megpróbálnak úgy élni, ahogyan azok, akikről írnak. Más kollégák az utazást egyfajta diplomáciai küldetésként kezelik. Őket nem igazán érdekli, hogyan élnek az emberek az adott országban, hogy megy soruk, őket csak a nagypolitika, a kormányok, a nemzetközi porondon tevékenykedő politikusok érdeklik. Az újságíróknak ez a típusa – jelképesen szólva – a Sheratonban szokott megszállni. Amennyire csak teheti, elszakad a valóságtól. Találkoztam Afrikában számos riporterrel, aki mást sem tett, csak reggeltől estig különféle tablettákat nyeldeklent. Mindenféle betegség – malária, dizentéria és ki tudja, miféle nyavalyák – ellen. Így nem lehet dolgozni. Ha az ember meg akarja ismerni Afrikát, ugyanazt kell ennie, innia, amit az ottaniak esznek és isznak. A tabletaevők életstílusa lehetetlenné teszi a valóságos élet megismerését. Napjainkra óriásira duzzadt a tudósítók hada, sokan közülük azonban mintha csupa véletlenségből kerültek volna a pályára.

(*Gränsövergång... I. fentebb!*)

Nagyon szeretem azt a távoli világot: Afrikát is, Dél-Amerikát is, Ázsiát is. Jól érzem ott magam. Én magam Volhíniából származom, egy nagyon furcsa társadalomból, amely már nem létezik, eltűnt. A háború előtt ez volt Lengyelország Afrikája, akik Volhíniába utaztak, könyveket írtak ottani élményeikről. És az én írásaim is alapvetően antropológiai természetűek. Talán ezért érzek valamiféle belső rokonságot a harmadik világgal, jól érzem ott magam, lakóinak számos nyomorúságát saját életemből ismerem. Amikor látom, hogy lábbeli nélkül járnak, tudom, mit jelent ez, mert magam is sokat jártam mezítláb; látom, hogy nincs mit a fazékba tenniük, eszembe jut, hogy magam is mennyit éheztem; borzalmas körülmények között laknak, nekem is vannak ilyen tapasztalataim. Ha

meghív valaki a Ritzbe, csak téblábolok, rosszul érzem ott magam, nem találok a helyemet. Ott, a harmadik világban viszont azonnal, már a második napon fel-találok magam. Szeretek falun lakni, szeretem az ottani embereket, mert nagyon nyíltszívűek, vendégszeretőek, szívélyesek. Valamiféle belső kapocs fűz hozzájuk, sok jót kaptam tőlük. Akár százszor is elpusztulhattam volna, ha nem segítettek, védtek, őriztek volna. Ott az az alapelv, hogyha egy falu vagy egy csoport saját vendégének tekint valakit, akkor az illető a közösség számára olyan, mint egy isten. Az Odüsszeiának van egy motívuma, amelyre a mai olvasó általában nem figyel fel, mert hiányzik belőle a szerző perspektívája. Nos, bolyongása közben Odüsszeuszt mindenütt nagyon szívélyesen fogadják. Ez azért van, mert azokban az időkben – s a harmadik világ számos társadalmában a mai napig is így van – nem tettek különbséget, nem tudták, hogy aki messziről jött, az ember-e vagy valamelyik isten, esetleg az istenek küldötte. Ezért aztán a vendég státusa nagyon különleges volt, mert az emberek sokáig nem tudták, hogy kivel is van dolguk. Mindenesetre hasznosabbnak látszott, ha szívélyesen fogadják, megvendégelik, mert hátha mégis kiderül, hogy az istenek küldötte. Van valami különleges az ilyen vendéglátásban. Ha engem befogad egy falu, nyugodtan alszom el, mert semmi baj nem történhet velem. Amíg a többiek életben lesznek, én is élni fogok, és ez az érzés nagy lelki komfortot jelent. De nem azért, mintha félnének tőlem. Mert ma már ők a házigazdák, ők a helyzet urai, ők döntenek el, hogy fogadnak-e vagy nem, hogy kiutasítanak-e vagy nem, ebből pedig egészen új kölcsönösviszony származik. Ma már nekem kell kérnem, hogy engedjenek be az országukba, s nem úgy van, hogy amint megérkezem, máris elkezdek parancsolgatni. Ez az új viszony megszünteti a komplexusokat, a sértődöttséget, az irigységet stb.

(Trzeba być w środku wydarzeń... l. fentebb!)

Amikor a saharai nomádok között vagyok, nagy tisztelettel viseltetem irántuk, mert ha én lennék a helyükben, kultúrájuk, ételési technikáik ismerete nélkül biztosan elpusztulnék. Az egész európai civilizáció nem sokat segítene rajtam. Az én tudásom, az, hogy olvastam Spinozát vagy Kantot, ott semmit sem ér. Arrafelé egészen másfajta tudásra van szükségem ahhoz, hogy életben maradhassak. Ismétlem, csak hogy életben maradhassak, nem hogy még csináljak is valamit. Az ottani körülmények között maga az életben maradás is óriási erőfeszítést követel. Az a tudás természetesen nem alkotó jellegű, nem hoz létre új számítógép-generációkat, új tudományos felfedezéseket, de azért nem kevésbé tiszteletre méltó.

Amikor negyven évvel ezelőtt riporterkedni kezdtem, rengeteg pályatársam volt. Az évek múlásával nemzedékünkéből alig néhányan maradtunk. Természetes szakmai szelekció ment végbe köztünk. Nagyon sokan vágnak bele a riporter-i mesterségbe, aztán már a jellembeli tulajdonságok döntenek. Van, aki egy-két külföldi út után hirtelen rájön, hogy senki sem akar neki interjút adni, senki sem akarja őt magával vinni... És abba kell hagynia, más pályát kell választania, valami máshoz kell kezdenie. Másokat viszont elfogadnak, szeretik őket, akár föl is áldozzák magukat értük. Hány ember hozott értem áldozatot!... Sokszor tudtam,

hogy mások életét is kockáztatom, hogy mindannyian elpusztulhatunk, mégis mentünk. Ezt nem lehet meghatározni, racionálisan megmagyarázni, ez olyasmi, ami idővel az ember életmódját is alakítja. Eszembe nem jutna például, hogy elmenjek egy afrikai kunyhóba, s ott okoskodni kezdek, hogy mit tegyenek, hogyan ágyazzanak meg, mit adjanak nekem enni. Pedig láttam olyanokat, akik ezt teszik, és tudtam, hogy másnap már nem lesznek ott, hogy semmire se jutnak, el kell utazniuk. Ha ugyanis az ember ott akar maradni, csinálni akar valamit, akkor alkalmazkodnia kell, ahhoz viszont érdek nélküli empátia kell. Ilyen pedig vagy van az emberben, vagy nincs. Vegyünk egy példát! Van Kampalában egy hely, olyasmi, mint egy buszpályaudvar. Sajátos pályaudvar. Különféle mikrobuszok indulnak onnan, amelyek Európában, mondjuk, tizenkét személyt szállítanak, Afrikában – negyvenet! Általában gyenge a fékjük, vagy egyáltalán nem működik, az ilyen utazás tehát nem kevés kockázattal jár. Nos, ennek a közösségnek a zsenialitása rejlik abban, hogy, jóllehet nincs ott semmiféle rendszer, semmiféle menetrend, mégis működik a dolog. A mikrobuszok százával állnak a mezőn, közöttük kis csoportokban gyerkőcök keringenek, s kérdezik, hova akarsz utazni. Mondom: „Kongóba”, s egy ilyen gyerkőc kézen fog, s vezet, mert ő tudja, melyik busz indul Kongóba. Nyugodtan rábízom magam, hiszem, hogy hibátlanul elvezet a megfelelő helyre. Az utasok meg látják, hogy jött egy idősebb fehér férfi, mindjárt helyet csinálnak, összébb húzódnak, és így utazom velük együtt. Ennek az egésznek az alapja a feltétlen bizalom. Hiszen nem tudom, hogy az a gyerkőc hova fog vezetni. Lehet, hogy egy nem megfelelő buszhoz vagy holmi banditákhoz. Hinni kell abban, hogy azok az emberek jó szándékúak és segíteni akarnak.

(Trzeba być w środku wydarzeń... I. fentebb!)

A riporter más emberek rabja, csak annyit tud tenni, amennyit az emberek engednek neki. A riporter teljesen meg van fosztva akarától. Ha ugyanis találkozom valakivel és tudom, hogy életemben összesen egy órát fogok beszélgetni vele, mert aztán megyek tovább, s valószínűleg soha többé nem találkozunk, akkor tisztában kell lennem azzal, hogy rá vagyok utalva arra az emberre. Csak annyit fog nekem mondani, amennyit akar, lehet, hogy semmit sem fog mondani. Tudom, hogy munkám sikere attól függ, hogyan teremtek kapcsolatot. Ilyen helyzetek gyakran előfordulnak, különösen olyan riporter utak alkalmával, amilyenek az én nomád utazásaim, amikor nincs jármű, nem lehet eljutni az adott helyre, az utak alá vannak aknázva. Ilyenkor teljesen az ott élő emberek jó szándékától, gesztusaitól függök.

(uo.)

Vagyis a riporternek hallgatnia kell beszélgetőpartnerét, és hálásnak kell lennie, hogy az illető hajlandó vele szóba állni.

Igen. A riporter munkájában minden másoktól függ. Ha ugyanis a megkérdezettek elhallgatnak valamit, nem fogjuk tudni, mit gondolnak, ha nem visznek el bennünket, sosem jutunk el egy adott helyre, ha nem adnak enni, éhezni fogunk...

(Pasja świata... I. fentebb!)

Az emberi kapcsolatok nélküli újságírás nem újságírás. Az emberi kapcsolatok nélkülözhetetlenek a mi munkánkban. Ebben a szakmában érteni kell a lélektanhoz, tudni kell, hogyan forduljunk oda másokhoz, hogyan viszonyuljunk hozzájuk, hogyan értelmezzük szavaikat.

(Ismaeli continua a navigare... 1. fentebb!)

Nagyon tetszik nekem A birodalom című könyvében az a rész, amikor a szibériai szénbányában az önt kalauzoló férfi az iránt érdeklődik, hogy akar-e ön valamit kérdezni a bányászoktól, s erre ön azt feleli, hogy nem. Hogyan kell ezt érteni? Én mindenestre úgy értelmezem ezt a választ, hogy az ember legyőzte önmagát a riportert!

Nagyon zavarban vagyok az ilyen esetekben. Nincs szükség kérdésekre, ha az ember úgyis mindent lát. Az ember tökéletesen tudja, milyen borzalmasan nehéz a bányász munkája. A bányászélet nagyon kimerítő, az emberek fél éven át nem is látják a napot. Amikor lemennek a bányába, mondjuk Szibériában, még mindenütt sötét van, amikor műszak végeztével feljönnek, már sötét van. Vorkutában a bányászok ötvenéves korukban mennek nyugdíjba, de csak alig húsz százaléku éri meg ezt az életkort. Ha az ember ott van köztük, nem kell semmit sem kérdeznie, hiszen mindent lát. Ez az első dolog. Másfelől, amint az ember kérdezni kezd, azonnal átveszi az újságíró szerepét, s ezzel kiválik az ottani emberek közül, amit viszont én kerülni szeretnék.

A legfontosabb információforrásnak én azt a mélyreható érzést tartom, hogy ott vagyok az emberek között, akik magukhoz közelállónak, magukkal egyenrangúnak tartanak, és én is ugyanígy kezelem őket. Így ugyanis sokkal többet tudhatok meg, mintha arról faggatnám őket, hogy mennyit keresnek. Tudom, hogy filléreket. Mi a különbség, ha azt mondják, hogy tizenhat, vagy azt, hogy tizennyolc rubelt? Nem, ennek semmi jelentősége, hiszen tudom, hogy mindannyian nagyon szegények.

(Gränsövergång... 1. fentebb!)

A harmadik világban két dolog közül az egyikkel feltétlenül rendelkezni kell: vagy idővel, vagy pénzzel. Ez a legszigorúbb riporteri alapelv. Van úgy, hogy nincs időnk, de ha van pénzünk, mindent meg lehet oldani. Van úgy, hogy nincs pénzünk, de ha van időnk, akkor is mindent meg lehet oldani.

(W brzuchu potwora... 1. fentebb!)

A riportert sosem magányos. Folyton találkoznia, beszélgetnie kell valakivel. Az idegen emberrel történő első találkozás mindig feszültséggel, két különféle személyiség összeütközésével jár. Ez az összeütközés ösztönös visszahúzóást, gyanakvást kelt, különösen határhelyzetekben, amikor például valamilyen járőrbe, fegyveres csoportba botlunk. Mindkét fél feszültséggel, izgalommal méregeti a másikat, nem tudják, mit hozhat magával egy ilyen találkozás. Az első, ösztönös gyanakvás elosztatására a legjobb módszer a mosoly. Rá kell mosolyogni a másik emberre. Ez a gesztus jó hatással van a feszült helyzet feloldására. De nem azonnal. A gyanakvó és komplexusokkal küszködő emberek először azt hiszik, a másik gúnyt űz belőlük, ezért egy pillanatig még gyanakvóbbak. Kis idő múlva

azonban ők is elmosolyodnak. A fal omladozik, kialakul egyfajta cinkosságérzés, s innen már sokkal könnyebben mennek a dolgok.

(Reporter nie mieszka w Hiltonie... 1. fentebb!)

Tulajdonképpen mit jelent a professzionalizmus ebben a szakmában?

Az újságírók sokszor nem veszik számításba, hogy kihez is szólnak; megfedkednek arról, hogy akihez mondanivalójukat címezik, esetleg okosabb és intelligensebb, mint ők.

A dolgot csak tovább nehezíti, hogy mifelénk az újságírónak mindentudónak kell lennie, mindenről tudnia kell írni. Közben pedig a világ egyre jobban specializálódik, ezért tehát a legnagyobb alázattal, saját korlátaink teljes tudatában kell pályánkhoz közelítenünk. Röviden szólva, ha be akarunk mutatni valamilyen témát, alaposan fel kell készülnünk. Ily módon hozzászoktatjuk a közönségünket ahhoz, hogy a nevünkhöz mindig valamilyen lényeges hír kapcsolódik. Ez a mesterség – ha küldetésnek tekintjük – az információk, vélemények, tudnivalók óriási tömege miatt egyre nehezebbé válik. A léc nagyon magasra van állítva. Folytonosan fejlődni kell, gyarapítani a tudásunkat. Olyan kihívás ez, amelynek sosem lehet igazán eleget tenni, amely sosem ér véget. Nagy veszély az újságírásban a rutin. Néhány beidegződés, viselkedési forma, képesség elsajátítása, amelyeket aztán már csak másolni kell.

(Zawód: dziennikarz, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Katarzyna Janowska és Piotr Mucharski, „Tygodnik Powszechny” 2001, nr 22.)

A sztereotípiá, mivel nem tudásból, hanem érzelmekből táplálkozik, nagyon veszélyes. Akadályoz abban, hogy valóban eljussunk a másik emberhez, valóban megismerjük annak igazságát – ezért vált annyira elterjedt r o s s z á. Állandóan szembetalálom magam velem, hiszen az én munkám kultúrák közötti munka, és saját írói küldetésem, ha használhatom ezt a kifejezést, abban látom, hogy megpróbáljam legyőzni a sztereotípiákat, megpróbáljam átverekedni magam rajtuk. Tartok azonban attól, hogy minden, főleg a tömegtájékoztatás, épp ellenkező irányban hat – tartósítja, megerősíti a sztereotípiákat. És egyenlőtlen a küzdelem, különösen a televízióval, ha írott szöveg segítségével harcolunk. A más kultúrákra, más embertípusokra és azok motivációira vonatkozó igazság közvetítése azonban nélkülözhetetlen.

Az írói tevékenység egész humanizmusa éppen abban rejlik, hogy a világ valódi képét mutassuk meg, ne pedig sztereotípiák gyűjteményét – az irodalomnak, a művészetnek és általában a kultúrának ez az egyetlen feladata.

(Dobre myślenie o świecie i ludziach,... 1. fentebb!)

Nem hiszek az olyan újságírásban, hogy megérkezik az ember szombatn egy országba, és vasárnap elkezd arról az országról mindenfélét írni. Én magam kerülöm az ilyesmit, amennyire csak lehet. Gyanakvással szemlélem ezeket az embereket, mert én magam mindig harcoltam az ilyen riportok ellen. A riportterkedést nagyon komoly, felelősségteljes munkának tartom. Ez ugyanis nagyon kényes terület, a szemsebész munkájához lehetne hasonlítani. Ha az em-

ber ír egy rossz regényt, semmi sem történik, egyszerűen születik még egy rossz regény. Ha azonban a riporter két olyan országba utazik, amelyek között konfliktus van, és hamis képet fest az egyik országról, az egészen más, sokkal komolyabb helyzet. A riport közvetlen kapcsolatban áll az étellel. Ezért vallom, hogy ezt a mesterséget nagyon komolyan, nagy felelősséggel kell űzni. Ehhez viszont sok idő, alapos felkészülés szükségeltetik.

(Trzeba być w środtku wydarzeń... l. fentebb!)

A nyolcvanas években néhányan – Hanna Krall, Wojciech Adamecki, Kazimierz Dziewanowski, Krzysztof Kąkolewski és jómagam – gyakran találkoztunk mesterünkkel, Marian Brandysszal a lakásához közeli „Budapeszt” nevű étteremben. Emlékszem, hogy Marian mindig hallgatott. Nem okított, nem győzködött minket, nem erőltette ránk a véleményét. A kilencvenes években – ekkor már sokat betegeskedett – egyszer meglátogattuk őt Hanna Krallal és Kazimierz Dziewanowskival. Egészen felélénkülve emlegette azokat az időket, amikor Dziewanowskival végigriporterkedték egész Lengyelországot. Egyszerre csak így szólt: „Tudjátok, ez a mi riporter-mesterségünk valóságos lottófőnyeremény”.

(Natura – reporter, Ryszard Kapuścińskival beszélget Joanna Szczesna, „Gazeta Wyborcza” 1998, nr 279.)

(folytatjuk)

Fordította: *Szenyán Erzsébet*